

Balkanlar'da Osmanlı Fetihleri'nin Sosyal Koşulları

HALİL İNALCIK
Bilkent Üniversitesi

ÖZET

Balkanlar, Osmanlı fetihlerine konu olduğu devirde birçok devletçik ve feodal senyörlüğe bölünmüş durumda idi. Onların aralarındaki çekişmeler, Osmanlı yayılışına çok yardım etmiştir. Bizans'ın son döneminde merkezî otoritenin zayıflaması ile birlikte vilayetlerde büyük *pronia* (tımar) ve *kharistikion* (kilise toprakları) sahipleri bir takım malî ve hukukî bağışıklıklarla merkezî hükümet karşısında gittikçe daha bağımsız bir hale gelip toprak ve köylü üzerinde haklarını genişleterek köylü üzerinde angarya ve feodal vergileri artırmaya çalıştılar. Bütün bu gelişmeler, Balkanlar'da Osmanlı yayılışı sırasında en bunalımlı noktaya varmış bulunuyordu. Osmanlılar fetih ve ilhak aşamasında yerel aristokrasîye ait toprakları tımar haline getirerek devletin toprak üzerindeki kontrolünü yeniden sağlıyor, her türlü yerel feodal bağlılıkları kaldırmaya çalışıyorlardı. Tarım topraklarının mirî toprak sistemiyle devlet mülkiyeti altına konması ve köylünün yalnız ve yalnız devletin raiyyeti durumunda bulunması ancak güçlü bir merkezî otorite ile olanaklıydı ve bu durum Balkanlar'da gerçek bir sosyal devrim anlamındaydı. Osmanlılar yalnız senyörlerin değil, birçok yerde manastırların topraklarını da timara çevirmiş yahut onların köylü üzerindeki angarya ve imtiyazlarını kaldırmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar, vergi, tımar, raiyyet.

The Social Realities of the Ottoman Conquests in the Balkans

ABSTRACT

The Balkan Peninsula, in the course of Ottoman conquest, was subdivided into small statelets and tiny feudal seignioralties. The controversies among them helped the expanse of Ottoman authority. During the final days of the Byzantium state, with the decline of central authority, owners of the wide fiefdoms (*timar*) and the lands belonging to the Church (*kharistikion*) became increasingly independent against the central government by means of some monetary and judicial exemptions, which gave them the right to raise the feudal taxes and forced labor thus repressing the local peoples. These developments had been reached to a most depressive stage when the Ottoman conquests begun. Ottomans, during the conquering and annexation processes, were retaking the lands of local aristocracy under direct state control by organizing them as *timars*, and abolishing any kind of feudal loyalties. Passing agricultural lands under state possession by means of the *mirî* (state-owned) land system, and keeping the peasants solely as Sultan's subjects was not possible but the existence of a strong central authority, which its establishment meant to be a real social revolution for the Balkans. Ottomans did not only changed the seigniors' but the monastery's lands as well into *timars* in many places removing all drudges and feudal privileges that oppresses the peasants.

Key Words: Ottoman Empire, Balkans, tax, tımar raiyyet

Balkanlar'da Türk nüfusunun yoğun biçimde yerleşme bölgeleri Trakya, Meriç vadisi, Doğu Bulgaristan, birbiri ardından *uc* bölgeleri olmuşlardır. *Uclara* başlangıçta göçebe halk gönderiliyordu. Ahilerin ve dervişlerin zâviyeleri yahut *uc* gâzi önderlerinin çiftlikleri yeni Müslüman köylerin çekirdeğini oluşturmaktaydı. Bu ilk yerleşme aşaması ardından sürekli göç ve yerleşme aşaması geliyordu.

15. Yüzyıl tahrir defterlerinden anladığımıza göre göçmen Müslüman Türkler genellikle yeni köyler kuruyorlar, şehir ve kasabalarda ise ayrı mahalleler oluşturuyorlardı (Bak. Ö.L. Barkan'ın hazırladığı 16. Yüzyıl başında nüfus yayılış haritası: Barkan 1954). Müslüman-Hıristiyan karışık olarak gördüğümüz köy ve şehirlerde Müslümanlar genellikle İslâmlaşmış Hıristiyanlardır. Timur istilâsı Balkanlar'a Anadolu'dan yeniden büyük bir göç dalgası atmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu bakımdan önemli olan defterler şunlardır: Maliyeden Müdevver, no. 549, 180; Selânik-Serez Tapu Defteri, no. 7; Silistre, no. 483; Gelibolu için bak. İncılık 1965a, 1455 tarihli önemli bir defter de İstanbul Belediye Kütüphanesi'nde (Cevdet yazma no. 89, Paşa Sancağı) bulunmaktadır.; Giese 1922: 45). Timur'dan sonra devletin ağırlık merkezi Rumeli'ye geçmiştir denebilir. *Fetret* Dönemi'nde Çelebiler arasındaki uğraşıda saltanat sahibini Rumeli'deki savaşlar, özellikle *uc* beyleri belirlemiş ve devletin asıl payitahtı Edirne olmuştur.

Balkanlar'da Osmanlı yayılışının politik ve sosyal koşullarına gelince, o zaman Balkanlar bir çok devletçik ve feodal senyörlüğe bölünmüş durumda idi. Onların aralarındaki çekişmeler, Osmanlı yayılışına çok yardım etmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'ne önce bir yardımcı, sonra koruyucu devlet olarak egemenliğini yerleştirme olanağı veriyordu (Bu durumu Bulgaristan için belirten iyi bir inceleme Nilov 1928; bunu tamamlamak üzere Jorga 1937; Mora için bak. Zakythinos 1932; Küçük Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti ile ilişkilerini o dönemin koşulları içinde objektif olarak yeniden incelediğimizde bir çok olay ve gelişmenin çok daha iyi anlaşılacağına kuşku yoktur. Bu devletlerin durumu Bizans'ın durumundan hayli farklıydı.). Aynı zamanda biri karada öbürü denizlerde ve kıyılarda egemen iki büyük devlet, kuzeyde Macaristan batıda ve güneyde Venedik bu siyasi parçalanmadan yararlanarak Balkanlar'da yayılma politikası güdüyorlar ve Osmanlılar karşısında güçlü rakipler olarak yükseliyorlardı. Onlar siyasî ve askerî egemenlikle beraber Katolikliği yaymaya veya üstün kılmaya çalışıyorlar, bu nedenle onların egemenliği Balkan halk yığınları tarafından benimsenmiyordu. Özellikle, Ortodoks kilisesinin toprakları Katolik kilisesine mal edildiği için Ortodoks ruhban, durumu olduğu gibi bırakan Osmanlı idaresini yeğliyorlar, Osmanlılar da onların imtiyazlarını ve kilise bağımsızlığını tanıyor, böylece onları Osmanlı devlet kadrosuna sokuyorlardı. Bu nedenle, 1432 Arvanid defterinde timar tasarruf eden metropolitlerin varlığına şaşmamalıyız. Osmanlı Devleti, Macaristan ve Venedik'e karşı gerçekte Balkanlı bir devlet olarak çıkmakta idi ve bu onun başarısında büyük ölçüde rol oynuyordu. Her Balkan devletinde daima Osmanlıları

kuvvetle destekleyen bir politik grup vardı. Aristokrasi ve saray çevrelerinin genellikle Batı Hıristiyan dünyasından yardım beklediği doğrudur. Gerçekte, 1366'da VI. Amadeo di Savoia'nın Haçlı seferi sonucunda (Amadeo di Savoia'nın harekâtı için bak. Nilov 1928; Atiya 1938: 379-397; Gelibolu için İnalçık 1965a) Rumeli ile Anadolu arasında başlıca geçit olan Gelibolu, Osmanlıların elinden çıktığı için (tekrar ancak 1376'da Osmanlıların eline geçti) Balkanlar'da fetih harekâtı bir süre aksamıştır. Boğazların büyük deniz devleti Venedik kontrolü altında olması, Osmanlıların Balkanlar'daki durumunu ve siyasetini 1453'e kadar daima etkilemiştir. 1416'da bir Venedik donanması gelip Gelibolu'da Osmanlı donanma ve deniz üssünü tahrip etmiş, 1423 - 1430 döneminde Venedikliler Selânik'i ellerinde tutmuşlar, 1444 Haçlı seferinde Boğazları kesmişlerdir. Öbür taraftan, Balkanlar'da Osmanlı yayılışını kolaylaştıran temel nedenler sosyal koşullardır.

BALKANLAR'DA OSMANLI FETHİNİN SOSYAL KOŞULLARI

Marksist tarihçiler (başlıca Bulgar tarihçi V. Mutaççieva, Bosnalı N. Filipoviç ve Bulgar B. Cvetkova), Osmanlı feodal yayılışını Marksist teoriye göre yorumlayarak timar rejimini, doğu feodalizminin tipik bir biçimi olarak kabul ederler. Bu tarihçilere göre, Osmanlı merkezîyetçi yönetimi ve bu yönetim altında tarım topraklarının devlet eline geçmesi, bu rejimde *feodal* nitelik görmeye engel değildir. Belki bu daha çok onun ayırt edici bir karakteridir. Çünkü onlara göre feodal toplumun temel karakteri şudur: Üretim gereçleri ve özellikle toprak üzerinde üreticinin mülkiyet hakkı yoktur, devlete aittir ve üretici sınıflar egemen bir askerî sınıf altında onlara bağımlıdır. Tüm sosyal formasyonu belirleyen temel olay budur. Böylece, devlet bir sömürü makinesinden başka bir şey değildir; sipahiler ise bu sömürücü grubun kalabalık alt-tabakasını oluşturur. Bu egemen askerî sınıf, devlet başta, toprağı kendi kontrolü altında tutmakta ve topraktan reâyânın elde ettiği gelirin büyük bölümüne ortak olmaktadır. Bu nedenle, örneğin Mutaççieva'nın üzerinde durduğu konular, toprak mülkiyetini ellerinde bulunduranlar, "feodal rant"ı ellerinde tutanlar ve bağımlı grupların statüsü gibi konulardır. Ona göre, timar sistemi "feodal rantın bölüşülmesini amaçlayan bir feodal toprak mülkiyet sistemidir". Bu sistemde merkezî otoriteyi elinde tutan padişah, en büyük feodalden başka bir şey değildir. Mutaççieva, özellikle büyüklerin kontrolündeki vakıf ve mülklerin, bağımsızlık ve ayrıcalıkları dolayısıyla *serbestiyet* denilen devlet kontrolünden kurtulmuş bir rejim altında bağımsızlığı ve sömürücü karakteri üzerinde durur. Böylece, bu gibi toprakların sömürüye yol açan kontrolsüzlüğe ve geniş olanaklara sahip olduklarını vurgular. Bu arada, vakıflarda köle işçiliğinin geniş ölçüde uygulandığına dikkati çeker. Osmanlı Devleti'ni, askerî zora dayanan feodal bir kurum sayar.

Devletin kanunlarına göre aldığı vergileri haksız bir sömürü olarak yorumlayan Marksist teoriyi eleştirmenin yeri burası değildir. Ancak şu kadarını söylemek yeter ki, bu yorum biçimi belli bir doktrine dayanır ve tek yanlıdır. Bununla beraber, tarihî gerçeklerin belli bir yanı sosyal sınıfların ilişkileri üzerinde derinleşen bu incelemelerin, doktriner yanları bir tarafa bırakılmak koşulu ile, yine de tarih bilgimizi özellikle halk kitlelerinin yaşam koşulları üzerindeki bilgimizi zenginleştirdiğine ve önümüze yanıt bekleyen bir yığın yeni tarihî soru çıkardığına kuşku yoktur. Onlar, örneğin, köylünün sömürülmesi sorunu ile ilgili olarak gerçek üretim ve bundan vergi olarak ödenen şeylerin oranı üzerinde dururlar ki, bu kuşkusuz önemli bir inceleme konusudur.

Bizans'ın son döneminde merkezî otoritenin zayıflaması ile birlikte vilayetlerde büyük *pronia* (timar) ve *kharistikion* (kilise toprakları) sahiplerinin bir takım malî ve hukukî bağımsızlıklarla merkezî hükümet karşısında gittikçe daha bağımsız bir hale geldikleri, toprak ve köylü üzerinde haklarını genişlettikleri, köylü üzerinde angarya ve feodal vergileri arttırmaya çalıştıkları, son araştırmaların ortaya koyduğu gerçeklerdir (Ostrogorsky 1964; Ostrogorsky 1956; Charanis 1951; Zakythinos 1948; Cankova vd. 1962; Angelov 1959). Bütün bu gelişmeler, Osmanlı yayılışı sırasında en bunalımlı noktaya varmış bulunuyordu. Rumen tarihçi Nicolae Jorga Osmanlı fethini Batı Avrupâda feodal parçalanma ve yerel senyörlükler yerine merkezî ve mutlak devlet otoritesinin yerleşmesi biçiminde bir gelişme olarak yorumlarken tümüyle haklıdır (Jorga 1925; Jorga 1908: 196-304; Jorga 1906; Zakythinos 1953; Miller 1938; Setton 1948; Setton 1976; İncalcık 1989; Angelov 1959; Frances 1933; Angelov 1960). Osmanlılar doğrudan doğruya fetih ve ilhak aşamasında yerel aristokraziye ait toprakları timar haline getirerek devletin toprak üzerindeki kontrolünü yeniden sağlıyor, her türlü yerel feodal bağılılıkları kaldırmaya çalışıyorlardı (Vesikalar için bak. İncalcık 1954b: 63 (timar 163), 64, 84 (timar 234-237), 94 (timar 255-256), 96-100; özellikle bak. İncalcık 1954a: vesika no. 11.). Tarım topraklarının mîrî toprak sistemiyle devlet mülkiyeti altına konması ve köylünün yalnız ve yalnız devletin raiyyeti durumunda bulunması ancak güçlü bir merkezi otorite ile olanaklıydı ve bu durum gerçek bir sosyal devrim anlamındaydı. Osmanlılar yalnız senyörlerin değil, bir çok yerde manastırların topraklarını da timara çevirdiler yahut onların köylü üzerindeki angarya ve imtiyazlarını kaldırdılar (Tahrîr defterlerinden anlıyoruz ki, Rumeli'de eski manastırlar yerinde bırakılmıştır. Athos manastırlarının muhtar yönetimi ve eski imtiyazları Osmanlı Devleti tarafından vakf çerçevesinde Osmanlı-İslâm hukukuna uydurulmuştur. Yani toprakları aslen *mülk* sayılmış ve *mîrî* topraklar rejimine bağlı tutulmamıştır. Fakat her mülk arazi gibi, bu topraklar da âşara tâbi idi. 937 / 1530 tarihine ait bir Selânik *tahrîr* defterinde (Başbakanlık Arşivi, İstanbul, Tapu no. 403) Aynaroz (Athos) keşişleri yılda *maktû* (*kesim*) olarak 25.000 akça veriyorlardı. Bu paranın cizye, hububat âşarı ile bahçe ve bostan âşarı bedeli olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu parayı verdikten sonra Athos toprakları sınırları içinde elde ettikleri tarım ürünlerinden artık âşar vermemekte idiler. Üstelik rahipler her türlü olağanüstü

devlet hizmeti ve vergilerden (*avâriz-i divâniyye*) bağışlanmıştı. Bu tarihlerde Athos'ta 14 manastırda 1.424 keşiş sayılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde Ortodoks ruhbanın durumu hakkında bak. Scheel 1942: Klass, no. 9; Hadrovics 1947; Kabrda 1969; İnalçık 1991, keşişlerin kendilerine öteden beri *vakıf* arazisi olarak tanınmış topraklar dışında ettirdikleri yerler, genel devlet vergi ve arazi hükümlerine tâbidir: Yani bu yerler tapu-resmi ödemek yoluyla tapu ile elde edilir ve bu gibi yerlerden alınması alışılmış olan *âşar* ve *rüsûmun* ödenmesi gerekir. Gerçekten Athos manastırlarının bu gibi bir çok *mîrî* araziyi kendi ellerine geçirdikleri, fakat kendilerine ait *vakıf* arazi imtiyazlarından yararlanmak istedikleri görülmüş, bu yüzden hükûmetle aralarında çıkan anlaşmazlık 1568 yılında şu biçimde sonuçlanmıştır: Sonradan katılan yerler tapu ile keşişlere satılmış, böylece bu *mîrî* topraklar üzerinde mülkiyet hakları kanûna uygun hale getirilmiş ve bundan sonra bu gibi yerlerden elde ettikleri ürün için ayrıca âşar vermeleri emredilmiştir (buna ait belge, Lemerle vd. 1948; benim bu belgeyi açıklamam yukarıda yazdığım gibi biraz farklıdır. *Vakıf* statüsü verilen manastırlar, İslâm vakıflarına tanınan bir takım bağışıklık ve ayrıcalıklardan yararlanmakta idiler. Vergi memurları ve yerel otoriteler Athos bölgesine karışamazlardı. Athos'un Bizans devrindeki statüsünün karşılaştırmalı bir incelemesi yapılmamıştır. Osmanlı yönetimi, Anadolu'da bazı bölgelerde, örneğin Trabzon'da bir çok manastırı kaldırmıştır, krş. Lowry 1990; Lovry 1981; Beyler vd. 1986. Süzabolu karşısında Keşişler Adası'nda keşişler cizye karşılığı yılda *maktû* 153 akça verirler, öteki vergilerden ve *avâriz-i divâniyye*den muâf tutulurlardı (Gökbilgin 1952: 372, not. 579)). Yeni rejimde her türlü gelir kaynağı ve ayrıcalık ancak padişah beratıyla devlet adına elde edilir hale geldi. Her şey padişah adına çıkarılan bir kanunla önceden belli edildi ve bu kanunların uygulanması yerel beylerden alınıp bağımsız kadıların eline verildi. Bu bürokratik-merkeziyetçi yönetimin ilkin I. Bayezid döneminde üstün geldiği anlaşılmaktadır. Eski gâzi geleneğini yansıtan anonim halk kronikleri (Yay. Giese 1922: 31), bürokratik merkeziyetçiliği, kul sisteminin, merkezî vergi tahrîr ve defter yöntemlerinin; merkezî hazine ve hükümdar kontrolünün egemen hale geldiği bir dönem olarak kınarlar.

Arşiv kayıtlarından anlıyoruz ki, I. Bayezid Anadolu ve Rumeli'de çoğu araziye yerel senyörlerden almış timar halinde kendi kullarına dağıtmıştır. Bu kayıtlar ve II. Mehmed'in ilk saltanat yıllarında çıkardığı *Raiyyet Kanunu* da bu koşulları ve Osmanlı bürokratik-merkeziyetçi sistemini yansıtan önemli belgelerdir (Kraeitz 1921-22).

Osmanlı yönetiminde tebaa başlıca iki büyük sınıfa ayrılırdı (Bak. İnalçık 1959): 1) *Askerî sınıf*, yani padişah beratı ile bir devlet hizmeti yapan, üretimle uğraşmayan ve vergiden tümü ile bağışık olan sınıf, 2) *Raiyyet* (çoğulu *reâyâ*) yani üretimle uğraşan, vergiye tâbi tebaa. Esas vergiler, *raiyyet rüsûmu* denilen ve bir takım eski feodal hizmetler karşılığı alınan parasal vergilerden (*çift-resmi*, *bennak*, *mücerred resimleri*, Hıristiyanlardan *ispence*) ve zaman zaman devletin yüklediği olağanüstü vergi ve hizmetlerden (*avâriz-i divâniyye*) ve nihayet toprak ürünlerinden alınan *âşardan* oluşur.

Bununla birlikte padişah bir takım sürekli hizmetler karşılığında (derbencilik, maddencilik vs gibi) bir bölük reâyâyı bu vergilerin tümünden veya bir bölümünden özel bir beratla affeder. Berat sahibi olan reâyâ askerî sınıf ile raiyyet arasında *muâf ve müsellem reâyâ* adı ile ayrı bir yer alır. Bunlar aslında daima raiyyet kalırlar; devlet istediği zaman bu bağılıklıkları kaldırarak onları yeniden tam raiyyet durumuna getirebilir (Bu sınıflar düzeni için bak. İncalcık 1959; İncalcık 1954c). Fakat aslından askerî olanlar *ma'zûl* ve *mütekait* oldukları yani fiilen hizmet görmedikleri zaman da (eğer kazanç hayatına atılmamışlarsa) *raiyyet rûsûmunu* vermezler, raiyyet olmazlar. Askerî sınıfa maaşlı (ulûfeli) ve timarlı askerler, memurlar, saray halkı, ulema ve bütün bu zümrelerin akrabaları ve köleleri girer (İncalcık 1953). Askerî olanların hizmetinde bulunan kölelerin askerî sınıfa girmesi ve en yüksek devlet hizmetlerine kadar yükselebilmesi olanaklıdır; Osmanlılarda bu yöntem *gulâm* veya *kul* sistemi denilen bir kuruma vücut vermiştir (Kul sistemi için bak. İncalcık 1965b; Ménage, 1965; Wittek 1955; Palmer 1953; Vryonis 1956; Vryonis 1965; Papoulia 1963; Uzunçarşılı 1943: 13-18, 623-624). *Devşirme* yöntemi ile toplanan çocuklar sonradan bu kulların çoğunluğunu oluşturmuştur (devşirmenin daha I. Bayezid devrinde uygulandığını biliyoruz). Böylece Balkanlar'da Hıristiyan köylü çocukları kul sistemine sokulmuştur. Devşirmenin geniş ölçüde uygulandığı dönemlerde yılda ortalama 3.000 devşirme oğlanı toplandığı hesap edilmiştir (Miller 1941: 79). Türk-Müslüman raiyyetin askerî sınıfa girebilmesi ancak *gönüllü* adıyla uclarda veya seferlerde hizmet ederek yararlık göstermesi ve padişah beratıyla timar veya ulûfe alması yoluyla olabilirdi. Görülüyor ki Osmanlılarda sınıf statüsü temelde devlet içinde belli hizmet ve fonksiyonlara bağlı bir şeydir. Osmanlı devlet anlayışına göre sosyal barış ve denge herkesin kendi sınıfı içinde tutulmasına bağlıdır. Raiyyet askerî sınıfa girince sosyal dengenin bozulacağına inanılıyordu (Krş. Nizâm al-Mulk, *Siyar al-Mulûk (Siyâsetnâme)*, yay. Darke 1962: 178-180; Tursun Beg, *Tarih-i Abu'l-Fath*, yay. İncalcık vd. 1978: Text folios 2-15).

Temel raiyyet vergisi sayılan *çift-resmi* Fâtih kanunnamesinde yedi hizmet karşılığında alınan 22 akçadır (İncalcık 1959: 577-581); daha sonra 33 hatta 50 akçaya yükselmiştir (1350'ye doğru bir miskal altın 22 akça ve 1431'de bir Venedik altını 35 akça idi). Bu yedi hizmet üç gün kişisel hizmet karşılığı üç akça, bir araba ot sağlama karşılığı yedi akça, yarım araba saman karşılığı yedi akça, bir araba odun karşılığı üç akça ve köylünün arabası ile hizmet karşılığı iki akçadır. Görülüyor ki Osmanlılar önceleri köylünün senyöre borçlu olduğu hizmetleri kolay ödenir toptan bir para vergisi haline getirmişlerdir. Bizans'ın son zamanlarında para ekonomisinin geliştiği bölgelerde, feodal hizmetleri paraya çevirme eğilimi kendini göstermişti. Osmanlı yönetimi para ekonomisinin gelişmesine olanak sağlayarak buna imkân hazırlamışlardır. Doğu-batı ticaretini Bursa ve Balkanlar üzerine çekmek *zimmileri* yani yerli Gayrimüslimleri aşağı gümrük ile korumak geniş bölgelerde yol güvenliğini sağlamak suretiyle para ekonomisinin gelişmesine yardım etmişlerdir; böylece köylü için daha kolay ödenir

bir para vergi rejimi getirebilmişlerdir. Eskiden yerel angaryalar halinde bulunan bu yükümlülükler köylüyü ezen bir çok kötü uygulamalara yol açmakta idi. Balkanlar'ın bazı bölgelerinde örneğin Arnavutluk'ta ve Tuna nehri boyundaki bölgelerde bazı eski feodal gelenekler *bid'at* yani kanuna aykırı gelenekler olarak Osmanlı döneminde de uygulanmıştır. Fakat Osmanlı kanunlarını simgeleyen prensipler askerî sınıfa ödenecek vergileri ve her çeşit hizmeti kesin bir biçimde tanımlamak ve angaryaları kaldırma yolundadır (Osmanlıların ilk dönemindeki iktisadî durumları hakkında bak. İncalcık 1951; İncalcık 1960a; İncalcık 1960b). Oysa Osmanlılardan önce köylünün senyör için angarya çalışması kötüye kullanılıyor, angarya bazı bölgelerde haftada iki güne yükseliyordu (Bak. Ostrogorsky 1964: 356-368; Novaković 1898; Bid'atlar için bak. Barkan 1943; ayrıca bak. *Kânûn i Kânûn-nâme za Bozanski* (1957)). Sonuçta Osmanlıların Balkanlar'da daha kullanışlı ve belirli bir vergi sistemi getirdiği söylenebilir.

Öbür taraftan Osmanlılar yukarıda belirttiğimiz değişiklikler dışında Balkanlar'da *paroikoi* ve *meropsi* adı altında tanıdığımız bağımlı köylü kitlesini *raiyyet* statüsü altında aynen devam ettirmişler, yerli kurumları Osmanlı yönetim ilkelerine göre değiştirmekle beraber, genellikle yerinde bırakmışlardır. Bu devamlılığı sağlayan Osmanlı kurumu *tahrîrdir* (*Tahrîr* için bak. İncalcık 1954b: XVIII-XXIII). *Tahrîr* özel bir komisyon eliyle bir sancağın gelir kaynaklarını ve bunların toplanmasına ait yerel gelenek ve yöntemleri yerinde incelemek ve defterlere geçirmektir. Bu defterlerde, herkesin statüsü ve ödeyeceği vergiler uzun bir zaman için saptanıyordu. Tahrîr yönteminin, I. Bayezid zamanında uygulandığına dair kayıtlar vardır. Osmanlılar, sonraları her sancağın defteri başına oradaki düzen âdetleri gösteren kanunname koymuşlardır (Bak. Barkan 1943 bu kanunnâmelerin büyük bir bölümünü basmıştır: şimdi daha tam bir yayın girişimi şu eserde: Akgündüz 1990 (devam ediyor)). 16. Yüzyılda Balkanlar'da bu kanunnameler birbirinden az farklıdır. Öyle görünüyor ki daha 15. Yüzyılın birinci yarısında Osmanlı vergi esasları yerleşmiş belli bir *Kanun-i Osmanî* ortaya çıkmıştır. Bu kanundaki bazı ilkeleri yukarıda belirttik; fakat hangi maddelerin Balkan yerli kurumlarından ve kanunlarından, hangilerinin Selçuk Devleti geleneğinden kaynaklandığını görmek için yeni araştırmalar gerekmektedir. Çift-resmi sisteminin dahi daha önce Anadolu'da ortaya çıktığı düşünülebilir (örneğin bennak vergi adı Ermeniceden geçmiş olabilir).

Osmanlı yönetimi daima raiyyetin koruyucusu olduğunu yerel sömürülere ve zorbalıklara karşı raiyyeti koruduğunu açıkça göstermek istemiştir. Belgelerin oldukça bolluğu 15. Yüzyılda bunun açık ifadelerini bulmaktayız. Kısacası Osmanlı bürokratik-merkeziyetçi imparatorluk yönetimini Balkanlar'da geniş köylü kitleleri için herhalde Marksist veya milliyetçi Balkanlı tarihçilerinin söyledikleri biçimde, eskisinden ağır bir baskı ve sömürü rejimi olarak tanımlamak haksız görünmektedir. Balkanlar'da çoğu zaman Osmanlı yayılışının kolay ve hızlı temposunu senyörlerin köylüler tarafından Osmanlılara karşı tutulmamış olmasını kabul ederek açıklamak

olanaklıdır. Buna ek olarak Osmanlıların kendilerine bağlı gördükleri yerli aristok-rasiyi askerî sınıf içine aldıklarını hatta Ortodoks metropolit ve piskoposları devlet hizmetlileri arasına kabul ettiklerini (Bak. İncalcık 1954a: 137-184; Sırpça çevirisi “Od Stefana Dušana do Osmanskog Carstva,” *Prilozi*, III-IV, Sarajevo (1952-53), 23-54.), bir çok önemli manastırın imtiyazlarını onayladıklarını ve bir çok şehirlerin eski ayrıcalık ve vergi bağımsızlıklarını yerinde bıraktıklarını belirtmek gerekir.

FÂTİH VE BÜROKRATİK-MERKEZİYETÇİ İMPARATORLUĞUN KURULUŞU

Fâtiş Sultan Mehmed imparatorluğun gerçek kurucusudur. Fâtiş bildiğimiz temel karakterleri ile klasik Osmanlı idare rejimini kesin bir biçimde yerleştirmiştir (Bak. İncalcık 1957). Başka deyimle Anadolu ve Rumeli'yi bir tek ülke halinde birleştirip mutlak bir otorite altında imparatorluğu örgütleyen Fâtiş Sultan Mehmed olmuştur. İstanbul'un fethi dönüm noktasıdır. Böylece Fâtiş bir anda İslâm dünyasının en şanlı ve güçlü hükümdarı durumuna gelmiş ve kendi ülkesinde son derece büyük bir nüfuz ve otorite kazanmış bulunmaktaydı. Her şeyden önce o bütün saltanatı boyunca İstanbul'u Balkanlar'ın ve Anadolu'nun gerçekten siyasî-dinî bir metropolü haline getirmeye çalıştı. Bu amaçla her yandan şehre Türk, Rum, Ermeni, Yahudi nüfusu getirip yerleştirdi; Rum Patrikliği'ni eski yetki ve ayrıcalıklarıyla canlandırdı. Şehri kalkındırma amacıyla İtalyanlara geniş ticaret serbestileri tanıdı. Venedik'e karşı Floransalıları tuttu. 1.478 tarihli sayıma göre Galata'da o zaman 332 Avrupalı aile vardı. Bütün Galata nüfusu 1.521 hane idi. İstanbul ve Galata'nın bütün nüfusu 16.324 hane (aile) idi, İstanbul'da 3.677, Galata'da 260 dükkân sayılmıştı. Fâtiş, Kayser'in payitahtını almakla kendisini Roma İmparatorluğu'nun biricik haklı mirasçısı sayıyor ve fetihlerinde bu görüşten esinleniyordu. O, her şeyden önce *Gâzi Sultan* unvanını benimsemekle beraber kişiliğinde İslâm, Türk ve Bizans imparatorluk geleneklerini bağdaştırarak klasik Osmanlı padişahı yaratmış oluyordu. Fâtiş, Macaristan ve Venedik'e Balkan işlerine karışma fırsatı verebilecek bütün yerli hanedanları ortadan kaldırarak, Yarımada'yı bir tek yönetim altında birleştirme siyasetinde başarıya ulaştı. 1463'te Çanakkale Boğazı'nda yaptırdığı kalelerle Boğazlarda tam egemenlik kurdu ve bir Haçlı donanmasının İstanbul'a saldırması olasılığını kaldırdı. Karadeniz'i bir Osmanlı gölü haline getirme planında ona karşı yalnız Boğdan Voyvodası Büyük Stefan Lehistan'a dayanarak direniş gösterdi. 1484'te Kili ve Akkerman'ın fethiyle bu egemenlik tamamlanmıştır. *Sultanu'l-Berreyn ve Hakanu'l-Bahreyn* (iki kara ve denizin hükümdarı) unvanını kullanan Fâtiş, Karadeniz ve Ege üzerinde egemenliğini belirtiyor, böylece Anadolu ve Balkanlar'ı birleştirerek İstanbul etrafında 400 yıl dayanan imparatorluk çekirdeğini kurmuş oluyordu.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Vesikalar:
Maliyeden Müdevver, 549 ve 180 numaralı defterler.
Selânik-Serez Tapu Defteri, no. 7. 937 / 1530 tarihli Tapu Defteri, no. 403. Silistre Defteri, no. 483.
İstanbul Belediye Kütüphanesi'nde, Cevdet yazma no. 89, Paşa Sancağı Defteri.
- AKGÜNGÜZ, A. (1990), *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I, İstanbul.
- ANGELOV, D. (1959), "Certain aspects de la conquête des peuples balkaniques par les turcs," *Byzantino-slavica*, XVII-2, 220-275.
- ANGELOV, D (1960), "Zur Frage des Feudalismus auf dem Balkan im XIII. Bis zum XIV. Jhdt.," *Etudes Historiques à l'occasion du XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm 1960*, Sofia.
- ATİYA, A. S. (1938), *The Crusade in the Later Middle Ages*, London.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1943), *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I: Kanunlar*, İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1954), "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler," *İFM*, XIII, 56-79 ve XV, İstanbul, 209-237.
- BEYER, A. ve LOWRY, H. (1986), *Continuity and Change in the Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham ve Washington.
- CANKOVA, G.-PETKOVA (1962), "La population agraire dans les teres bulgares XIe-XIIe siècles," *Byzantino-slavica*, I, Sofya, 299-312.
- CHARANİS, P. (1951), "On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later," *Byzantino-slavica*, XII, 94-153.
- Die Altosmanischen anonymen Chroniken*, I, yay. Giese (1922), Breslav-Leipzig.
- FRANCES, E. (1933), "La féodalité byzantine et la conquête turque," *Studia et Acta Orientalia*, IV, 69-90.
- GÖKBİLGİN, T. (1952), *Edirne ve Paşa Livâsı*, İstanbul.
- HADROVİCS, L. (1947), *L'Église serbe sous la domination turque*, Paris.
- İNALCIK, Halil (1951), "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle," *Bellekten*, XV. (2): 629-690.
- İNALCIK, Halil (1953), "15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Kaynakları," *İFM*, XV, 51-57.
- İNALCIK, Halil (1954 a.), *Fâtih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar*, I; Sırpça çevirisi (1952-53), "Od Stefana Dušana do Osmanskog Carstva," *Prilozi*, III-IV, Sarajevo: 23-53.
- İNALCIK, Halil (1954 b.), *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara.
- İNALCIK, Halil (1954 c.), "Ottoman Methods of Conquest," *SI.*, 103-129.
- İNALCIK, Halil (1957), "Mehmed II," *İA*, VII, 506-535.
- İNALCIK, Halil (1959), "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu," *Bellekten*, XXIII-92, 575-600.
- İNALCIK, Halil (1960 a.) "Bursa and Commerce of the Levant," *Journal of Economic and Social History of the Orient*, III-2, 131-147.
- İNALCIK, Halil (1960 b.), "Bursa XV. Yüzyıl Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar," *Bellekten*, XXIV, 45-102.
- İNALCIK, Halil (1965 a.), "Gelibolu," *EI²*, II, 983-987.
- İNALCIK, Halil (1965 b.), "Ghulâm," *EI²*, II, 1079-1091.
- İNALCIK, Halil (1989), "The Ottoman Turks and the Crusades," 1329-1451." In *A History of the Crusades*, ed. Kenneth. M. Setton, volume 6, Madison, 222-275.
- İNALCIK, Halil (1991), "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans," *Turcica*, XXI, 407-436.

- JORGA, N. (1906), "Latins et Grecs et l'établissement des Turcs en Europe (1342-1362)," *Byz. Zeitschrift*, XV, 179-222.
- JORGA, N. (1908), *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I.
- JORGA, N. (1925), *Histoire des États Balkaniques Jusqu'à 1924*, Paris.
- JORGA, N. (1937) *Histoires des Roumains et Romanité Orientale*, III-IV, Bucarest.
- KABRDA, J. (1969), *Le système Fiscal de l'église Orthodoxe dans l'empire Ottoman*, Brno.
- KÂNÛN *i* KÂNÛN-nâme za Bozanski, Hercegovacki, (1957), Monumenta Turcica, I, Orientalni Institut u Sarajevu, Sarajevo.
- KRAELÏTZ, F. (1921-22) *Kânûnnâme des Sultan Mehmeds*, MOG, I.
- LEMERLE, P. ve WÏTTEK, P. (1948) "Recherches sur l'histoire et le statut des monastères Athonites sous la domination turque." *Archives d'Histoire du Droit Oriental*, Wetteren, 442-472.
- LOWRY, H. (1981), "A Note on the Population and Status of the Athonite Monasteries under the Ottoman Rule (ca. 1520)," *WZKM*, 73, 115-135.
- LOWRY, H. (1990), "Monasteries, Tekkes and Their Fate: 1. The fate of Byzantine Monastic Properties under the Ottomans, Examples from Mounth Athos, Limnos and Trabzon," *Byzantische Forschungen*, XVI, 275-311.
- MÉNAGE, V. (1965) "Devshirme," *EP*², II, 210-213.
- MÏLLER, W. (1938), *The Latins in the Levant*, London.
- MILLER, B. (1941), *The Palace School of Muhammed the Conqueror*, Cambridge.
- NÏLOV, P. (1928), "Turskoto Zavaldjavane na Bălgarija i sădbata na poslednite Šišmanovci," *Izvestija na Istor. Družestvo*, 7/8, 41-112.
- NÏZÂM al-MULK; *Siyar al-Mulûk (Siyâsetnâme)*, yay. DARKE, R. (1962), Tahrân.
- NOVAKOVIĆ, Stojan (1898), *Zakonik Stefana Dušana cara Srpskog*, Belgrade.
- OSTROGORSKY, G. (1956), *Quelques problemes d'histoire de la paysannerie byzantine*, Bruxelles.
- OSTROGORSKY, G. (1964), *Pour l'histoire de la féodalite byzantine*, çev. H. Gregoire et P. Lemerle, Bruxelles.
- PALMER, J. A. B. (1953) "The Origins of Janissaries," *Bulletin of the John Rylands Library*, XXXII-2, 448-481.
- PAPOULÏA, B. D. (1963), *Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich*, München.
- SCHEEL, H. (1942), *Die staatsrechtliche Stellung der ökumenischen Kirchenfürsten in der alten Türkei*, Abh. der Preuss. Akad. der Wiss.
- SETTON, K. M. (1948), *Catalan Domination of Athens, 1311-1338*, Cambridge, Mass.
- SETTON, K. M. (1976), *The Papacy and the Levant (1204 - 1571)*; I, Philadelphia.
- TURSUN BEG; *Tarih-i Abu'l-Fath, The History of Mehmed the Conqueror*, yay. H. İnalçık ve R. Murphey (1978), Minneapolis ve Chicago: Bibliotheca Islamica.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1943), *Kapıkulu Ocakları*, Ankara: TTK.
- VRYONÏS, S. (1956), "Isidore Glabas and the Turkish *Devshirme*," *Speculum*, XXXI-3, 448-81.
- VRYONÏS, S. (1965), "Seljuk Gulâms and Ottoman *Devshirmes*," *Der Islam*, 41, 224-252.
- WÏTTEK, P. (1955), "Devschirme and Shari'a," *BSOAS*, XVII-2, 271-278.
- ZAKYTHÏNOS, D. A. (1932), *Le Despotat Grec de Morée*, I, Paris.
- ZAKYTHÏNOS, D. A. (1948), *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au siècle*, Atina.
- ZAKYTHÏNOS, D. A. (1953), *Le Despotat Grec de Morée*, vie et institutions, Atina.